

Тема 8

ПРИВАТНІСТЬ ТА ЇЇ МЕЖІ

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ

Серед переліку прав людини, який включає у себе політичні, соціально-економічні та соціально-культурні права, особливе місце належить захисту особистого або приватного аспекту життя людини.

Приватність (від *латин.* *privatus* – приватний, окремий, домашній) тісно пов'язана з людською гідністю. Право на приватність або право на повагу до особистого життя гарантується низкою міжнародних документів, серед яких ст. 19 Загальної декларації прав людини.

Першою спробою визначити право на приватність була пропозиція одного з найвідоміших американських юристів, члена Верховного Суду США Луїса Брандейса з колегою Семюелем Уорреном, які у 1890 році визначили право особи «бути залишеною у спокої» (*right to be left alone*) від втручання держави. Л. Брандейс переконував, що приватність – найцінніша з демократичних свобод, особливо у зв'язку з розвитком нових форм бізнесу та науково-технічним прогресом, і виступав за те, щоби вона була відображена в Конституції США.

Більшість країн світу визнають право на приватність, яка має різні прояви. Конституції багатьох країн передбачають такі аспекти приватності, як право на недоторканність житла та таємницю кореспонденції.

Відповідно до ст. 8 Європейської конвенції, кожен має право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і таємниці кореспонденції. Частиною 2 цієї статті передбачено, що органи державної влади у демократичному суспільстві не можуть втручатися у здійснення цього права інакше, ніж згідно з законом і у випадку необхідності в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Право на приватність гарантується і в Україні. Зокрема, ст. 30 Конституції України захищає територіальну приватність (недоторканність житла), ст. 31 – комунікаційну приватність (таємниця листування, телефонних розмов, телеграфна та інша кореспонденція), ст. 32 – інформаційну приватність («ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України», «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди»), а ст. 28 – деякі аспекти фізичної приватності («жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням»).

Поняття приватності настільки об'ємне і динамічне, що його виявам у повсякденному житті не можна дати всеохопного визначення чи сталого переліку. Саме тому це заняття не переслідує мети надати «повні» знання про дане право, а ставить завдання запропонувати можливість «відчути» його важливість та показати ризики і наслідки його порушення на прикладі свідчень жертв нацизму та сталінізму і на прикладах сучасної європейської правозахисної практики.

Заняття побудовано у спосіб, який дає можливість педагогу визначити тривалість та глибину чи обсяг вивчення теми. Вчителеві необхідно ознайомитися з відеосвідченнями, матеріалами ЄСПЛ, освітніми старетегіями щодо їх опрацювання та необхідним для пояснень теоретичним матеріалом, який міститься у розділі «Матеріали для викладача». Також під час проведення заняття слід виявляти особливу делікатність і тактовність, оскільки опрацювання поняття «приватність» особливо дотичне до відчуттів кожної людини.

Якщо цезаняття не перше, а проводиться у системі вивчення тем посібника, варто запропонувати випереджаюче завдання, яке сформульоване на початку опису ходу заняття. Це мотивуватиме учасників заняття до глибшого осмислення понять, ключових у даній темі. Пропоноване заняття змістовно пов'язане з іншими темами посібника, де розглядаються свобода думки, совісті і релігії, право на справедливий судовий розгляд, свобода від дискримінації.

ХІД ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ

Мета і завдання	<ul style="list-style-type: none"> ■ надати розуміння суті права на повагу до приватного та сімейного життя як основи людської гідності та розуміння таких понять, як приватність, невтручання в особисте життя тощо; ■ надати знання про історичні приклади порушення права на повагу до приватного та сімейного життя як основи тоталітарного режиму у сталінському СРСР та на території України під час німецької окупації в роки Другої світової війни; ■ розвивати навички усвідомленого та коректного використання понять зі сфери права на повагу до приватного та сімейного життя; ■ розвивати навички критичного мислення через аналіз різних первинних і вторинних джерел, таких, як відеосвідчення, юридичні та історичні документи, публікації в ЗМІ тощо; ■ надати розуміння сучасних підходів до права на приватність на основі аналізу кейсів (справ) ЄСПЛ; ■ розвивати здатність до емпатії та вироблення власного усвідомленого ставлення до важливості права на повагу до приватного та сімейного життя, мотивувати до усвідомленої поваги до права на приватність як основи людської гідності.
Ключові слова та поняття	Приватне (особисте) та сімейне життя, приватність, комунікаційна та інформаційна безпека, невтручання в особисте життя, недоторканність житла та недоторканність особи.
Методичні прийоми та техніки	Аналіз відеосвідчень, історичних документів та спогадів, юридичних документів та кейсів ЄСПЛ, загальне обговорення; робота в малих групах, міні-лекція, рольова гра-симуляція, дискусія.
Зв'язок з іншими темами посібника	Право на життя; Свобода думки, совісті та віросповідання; Право на справедливий суд; Ідентичність і людська гідність; Праця, вільна від примусу; Права дитини; Право на вільне пересування.
Час	90-120 хв. навчального часу.

ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛУ

Випереджаюче завдання

Запропонуйте учасникам заняття напередодні розгляду теми переглянути відеоролик¹ фонду «Об'єднуйтесь за права людини», сюжет якого пов'язаний зі школою. Під час перегляду відповідайте на такі запитання, коротко занотовуючи власні відповіді:

- *Порушення якого права присутнє у сюжеті?*
- *Чиї права були порушені?*
- *Яке ваше ставлення до порушення права дівчини на приватність?*
- *Як ви вважаєте, хто несе відповідальність за порушене право на приватність?*

¹ Електронний ресурс «Молодь за права людини»: <http://ru.youthforhumanrights.org/>, відеоролик № 12, режим доступу: <http://ru.youthforhumanrights.org/what-are-human-rights/videos/right-to-privacy.html>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 [30-35 хв.]

Методи: міні-лекція, порівняльний аналіз відеосвідчень, аналіз юридичних документів, робота з ключовими словами, загальне обговорення, робота в малих групах.

1. Запишіть на дошці чи великому аркуші паперу ключові поняття теми. Повідомте тему і мету заняття присутнім учасникам. Зазначте, що ці поняття будуть обговорюватися з ціннісної, історичної та правової точок зору.

2. На основі матеріалів для викладачів про особливості ставлення до цінності приватності у тоталітарних суспільствах (текст 1), розкажіть про обґрунтування обмеження приватності нацистською расовою та комуністичною класовою ідеологіями. Попросіть під час лекції записувати ключові слова чи словосполучення, які відображають зміст лекції.

3. Запропонуйте учасникам заняття переглянути відеосвідчення **Леоніда Черняка, Есфір Безимянної та Галини Козирської** і попросіть занотувати під час перегляду ті моменти, які вони вважають порушенням прав людини у кожному епізоді. Під час перегляду надайте інформацію про свідків. Наголосіть, що свідчення стосуються різних історичних періодів: часу нацистської окупації України та 1953 року в СРСР (смерть Сталіна).

Ім'я	Інформація про свідка ²
Леонід Черняк [04:20]	Народився на Херсонщині, у 1942 році мав 8 років, походив з родини, де батько був євреєм, а мати українкою. Батька у перші місяці війни забрали на фронт, а мати залишилася з сином на окупованій території.
Есфір Безимянна [01:00]	1930 р. н., розповідає про ставлення німецьких військовослужбовців до євреїв відразу після окупації Дніпропетровська та про умови життя сім'ї у цей час.
Галина Козирська [01:40]	1934 р. н., з селянської родини на Рівненщині, яка в роки війни переховувала євреїв, розповідає про заборону представниками органів безпеки її листування та будь-якого контакту з врятованими, які після війни емігрували до Канади.

4. Організуйте роботу в малих групах і попросіть учасників заняття визначити, що поєднує ці спогади та про можливі порушення якого права йдеться. Роздайте в групи адаптовані тексти Загальної декларація прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конституції України (Додаток 1) та попросіть визначити у запропонованих документах назви статей, які, на думку учасників заняття, відображають певне право людини, про порушення якого йшлося у відеосвідченнях. Під час роботи над документами наголосіть на роках прийняття вищеназваних законодавчих актів. Підкресліть особливий вплив Голокосту та роль страждань у часи нацистської окупації та Другої світової війни на прагнення кодифікації прав людини у післявоєнний період.

Вислухавши відповіді груп (бажано фіксувати їх на дошці чи аркуші паперу), поясніть, що відповідно до європейської та американської правової традиції це право часто називають правом на приватність.

² Див. розділ «Біографії» на с. 285.

5. Ознайомте учнів із висловлюванням члена Верховного Суду США Луїса Брандейса (1856–1941):

«Творці нашої Конституції зобов'язалися забезпечувати сприятливі умови для досягнення щастя. Вони визнали значущість духовної природи людини, її почуттів та інтелекту. Вони знали, що лише частково біль, радість і задоволення від життя можна знайти в матеріальних речах. Вони прагнули захистити американців у їхніх віруваннях, думках, емоціях і відчуттях. Вони поклали на владу обов'язок поважати право бути залишеним у спокої, найповніше з прав, яке найбільше цінується цивілізованими людьми».

Текст можна вивести на екран чи підготувати заздалегідь на великому аркуші паперу і розмістити на дошці.

 Запитайте:

- Що міг мати на увазі юрист, вживаючи поняття «право бути залишеним у спокої»?
- Які аспекти людського життя можна віднести до особистої, приватної сфери?
- Пригадайте зміст відеоролика з випереджаючого домашнього завдання та ваші нотатки з цього приводу та порівняйте їх із головною думкою вислову Луїса Брандейса.

Крок 2 [15-20 хв.]**Метод – робота в групах.**

6. Запропонуйте учасникам заняття у групах прочитати текст окремих статей міжнародних та вітчизняних норм з прав людини та визначити сфери права на повагу до приватного і сімейного життя (Додаток 2). Запитайте присутніх:

- в які з визначених ними сфер дії сучасного права, на їхній погляд, було втручання у життя свідків у переглянутих відеоспогадах?

Поверніться до історії Леоніда Черняка, якого нацисти могли відібрати у матері тому, що його батько був євреєм. Нагадайте учасникам заняття, якщо вони мають відповідні історичні знання або поверніться до змісту міні-лекції 1, про примусове вивезення з окупованих нацистами територій підлітків, про відібрання дітей у «ворогів народу» в часи сталінських репресій. Зазначте, що сучасна практика Європейського суду свідчить, що питання розлучення дитини з батьками є дуже серйозним заходом, до котрого влада може вдаватися лише в інтересах самої дитини³.

Крок 3 [25-30 хв.]**Метод – міні-лекція або джиг-со.**

7. Проведіть міні-лекцію для визначення основних понять, що стосуються права на приватність на основі матеріалів для викладачів (Текст 2), або організуйте методом джиг-со ознайомлення із суттю окремих аспектів права на приватність (Додаток 3). Зверніть увагу, що згідно з міжнародним правом, право на повагу до приватного та сімейного життя не лише передбачає невтручання (негативне право⁴) держави у ці сфери, а й певні позитивні зобов'язання.

³ Ступінь припустимого втручання у здійснення батьківських прав Суд дослідив при розгляді справи «Олссон проти Швеції», де заявники скаржилися на неповагу до їхнього сімейного життя, що виразилося в розлученні їх як батьків з дітьми, поміщеними в прийомні сім'ї, так і рідних братів і сестер між собою. Суд дійшов висновку, що втручання було здійснено в правомірних цілях, а саме з метою охорони «здоров'я і моральності» дітей, та рішення шведської влади тимчасово взяти на своє піклування трьох дітей відповідало їх інтересам. Суд зробив висновок, що влада Швеції щодо встановлення опіки над дітьми діяла законно, обґрунтовано і сумлінно, але разом з тим заходи, вжиті для виконання рішень про опіку, не були підкріплені достатніми підставами, що дозволяють вважати їх пропорційними законній меті. Вони не були, відповідно, незважаючи на надану національним органам влади свободу розсуду, «необхідними в демократичному суспільстві».

⁴ Зверніться до вступної статті С. Бурова про правову основу захисту прав людини.

Необхідність цього кроку під час заняття обумовлена потребою розглядати конкретну справу ЄСПЛ, запропоновану далі.

Надайте інформацію про діяльність та процедури Європейського суду з прав людини, якщо учасники заняття з ними незнайомі. Надайте інформацію щодо процедури розгляду справи і прийняття рішення. Судом використовується така правова позиція (так званий «триєдиний тест»): втручання припустиме і виправдане, якщо воно **спрямоване на досягнення законної мети і передбачене внутрішнім законодавством**. При цьому закон повинен містити чіткі і ясні приписи, ним мають бути забезпечені ефективні засоби захисту, а громадяни повинні мати можливість ознайомитися з таким законом. Припустиме відповідно до закону **втручання повинно задовольняти критерій пропорційності**. Важливо, щоб у кожному конкретному випадку втручання не був порушений баланс між правами окремої особи і громадськими інтересами, що охороняються.

Отже, під час розгляду питання про те, чи було порушено одне з прав, передбачених статтею Конвенції, необхідно відповісти на такі запитання:

- Чи мало місце втручання у приватне чи сімейне життя?
- *Якщо так, то:* чи є це втручання законним? (тобто, чи існує закон, який передбачає таке втручання?)
- *Якщо так, то:* чи переслідувало втручання законну мету? (тобто, чи передбачена законом конкретна мета для такого втручання — захист конкретних інтересів, цінностей тощо?)
- *Якщо так, то:* чи було втручання необхідним у демократичному суспільстві? (зокрема, чи було воно адекватною реакцією на суспільну необхідність, що не потребує зволікань?)

Поясніть, що наступним елементом навчання стане спрощене моделювання судового процесу⁵ в Європейському суді за конкретною справою – «Савіні проти України» (рішення 18 грудня 2008 року)⁶.

Крок 4 [35-40 хв.]

Методи: робота в групах, рольова гра-симуляція, аналіз кейсів (справ) ЄСПЛ, загальне обговорення.

8. Об'єднайте учасників заняття у 3 групи та роздайте «ролі» – **представники держави**, **представники заявника**, **судді**. Надайте тексти фабули справи (Додаток 4) і повний текст ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Додаток 2) та поставте завдання: підготувати виступ на основі фабули та додаткових документів. Визначте час на опрацювання фабули та підготовку до виступу. Поясніть, як відбуватимуться слухання:

Після ознайомлення з матеріалами та підготовки сторін, представник від групи, яка представляє інтереси заявника, зможе виступити перед Судом та відповісти на його запитання. Мета такого виступу переконати Суд у тому, що державою було порушено ст. 8 Конвенції.

Наступним перед Судом виступить представник від держави з аргументами, які будуть спростовувати один чи кілька пунктів «триєдиного тесту» та відповідь на запитання Суду.

Суд, заслухавши сторони, повинен буде шляхом голосування визначити: чи було порушення права (у конкретному випадку – ст. 8 Конвенції).

Після початку роботи роздайте у групи, що представляють державу та заявника, відповідні додаткові матеріали (Додатки 5, 6).

Проведіть «слухання» та проаналізуйте рішення Суду⁷ (Додаток 7).

⁵ Симуляція підготовлена за навчальними матеріалами всеукраїнської освітньої програми «Розуміємо права людини»: <http://edu.helsinki.org.ua/>

⁶ З усіма справам по ст. 8 проти України можна ознайомитися тут: <http://www.minjust.gov.ua/0/19619>

⁷ Повний текст справи: <http://www.echr.coe.int>

СЛОВНИК

Приватність – сфера життя людини, пов’язана з проблемами розголошення інформації, усамітнення та міри уваги та впливу на людину з боку іншої. Приватність розглядається у кількох сферах: захист інформації, що включає в себе створення правил, які регулюють збір та обробку персональних даних; тілесна недоторканність, що стосується захисту людей від фізичних процедур, ін’єкцій, дослідів; конфіденційність зв’язку, яка охоплює безпеку і конфіденційність пошти, телефонних розмов, електронної пошти та інші форми спілкування; територіальна недоторканність приватного життя, що стосується встановлення обмежень на вторгнення в житлові, побутові та інші середовища, де перебуває людина.

Приватне (особисте) життя – це особлива частина приватної сфери людської життєдіяльності, яка полягає в різноманітних відносинах, стосунках, явищах, подіях, що не мають публічного значення, визначається і регулюється самою особою.

Недоторканність житла – захищеність житла від будь-якого зазіхання з боку будь-кого; заборона проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, ніж за вмотивованим рішенням суду, а також тим, що закон повинен передбачити всі можливі винятки з цього загального правила. Під житлом у законодавстві України розуміють житлові будинки та приміщення (квартири, кімнати в квартирах, гуртожитках, санаторіях, готелях, будівлях, які використовуються як адміністративні, тощо).

Таємниця листування – одне з важливих прав людини (ст. 31 Конституції), яке гарантує недоторканність усіх видів поштово-телеграфних відправлень (листів, телеграм, повідомлень, переказів), телефонних розмов тощо. Таємниця листування означає категоричну заборону ознайомлюватися й розголошувати зміст кореспонденції, телефонної розмови з будь-якого приводу. Винятки можуть бути встановлені тільки судом з метою запобігання злочину чи з’ясування істини під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом отримати необхідну інформацію неможливо.

Конфіденційна інформація – інформація про фізичну особу (персональні дані), доступ та поширення якої можливі лише за згодою її власників (тобто тих, кого ця інформація безпосередньо стосується) та на умовах, які вони вкажуть. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров’я, а також адреса, дата і місце народження. Не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини.

Приватність в Інтернеті – захист інформації, де всі дані в тій чи іншій мірі доступні користувачам. Проблема захисту приватної інформації стосується порушення конфіденційності; спотворення повідомлення або його підміна; крадіжка даних і порушення авторського права. Як правило, питання приватності регулюються угодами між користувачем та провайдером чи власником мережі.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧАСНИКІВ ЗАНЯТТЯ

Додаток 1. Мовою юридичного документа

Міжнародний Білль про права людини

Загальна декларація прав людини не була документом для обов'язкового дотримання і виконання державами. Такими документами стали міжнародні пакти, конвенції. Загальну декларацію прав людини і два Міжнародних пакти 1966 року називають Міжнародною хартією прав людини.

Міжнародний Білль про права людини складається з трьох документів, вироблених ООН. Це Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (16 грудня 1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (16 грудня 1966 р.).

Далі названі деякі положення цих документів у спрощеному варіанті.

Із Загальної декларації прав людини:

- Право на життя, свободу й особисту недоторканність;
- Рівність перед законом;
- Свобода пересування і вибору місця проживання;
- Заборона катувань та жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження;
- Право на пошук притулку в інших країнах;
- Свобода думки, віросповідання і релігії;
- Право на володіння майном;
- Право на голосування та участь в управлінні;
- Право на освіту;
- Право на працю і створення профспілок;
- Право на відповідний стандарт життєвого рівня;
- Право на охорону здоров'я;
- Право на участь у культурному житті.

Із Міжнародного пакту про громадянські і політичні права:

- Право на життя (ст. 6);
- Заборона застосування катувань і жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання (ст. 7);
- Заборона утримання в рабстві і підневільному стані (ст. 8);
- Заборона примусової праці (ст. 8, п. 3);
- Право на особисту недоторканність (ст. 9, п. 3);
- Свобода пересування і право на вибір місця проживання (ст. 12);
- Захист іноземців у випадку депортації (ст. 13);
- Право на справедливий публічний розгляд у суді (ст. 14);
- Заборона визнання винним у здійсненні будь-якого кримінального злочину, що відповідно до діючого в момент його здійснення законодавства не був кримінальним злочином (ст. 15);
- Право на визнання правосуб'єктності (ст. 16);
- Право на невтручання в особисте життя (ст. 17);
- Свобода думки, совісті і релігії (ст. 18);
- Право на вільне вираження своєї думки (ст. 19 і 20);

- Свобода мирних зібрань та свобода об'єднань (ст. 21 і 22);
- Право на одруження і право створювати родину (ст. 23);
- Право дитини на такі засоби захисту, яких вона потребує як малолітня (ст. 24);
- Публічні права, зокрема право на доступ до державної служби (ст. 25);
- Заборона дискримінації (ст. 26);
- Особливі права етнічних, релігійних і мовних меншин (ст. 27).

Із Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права:

- Право на працю (ст. 6);
- Право на створення профспілок і вступ до них (ст. 8);
- Право на соціальне забезпечення (ст. 9);
- Охорона родини (ст. 10);
- Право на достатній життєвий рівень (ст. 11);
- Право на охорону здоров'я (ст. 12);
- Право на освіту (ст. 13);
- Право на участь у культурному житті, користування результатами наукового прогресу і на захист інтересів, що випливають із творчої авторської діяльності (ст. 15).

Назви найважливіших статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод:

Конвенція 1950 р.

- Стаття 2 Право на життя;
- Стаття 3 Заборона катування;
- Стаття 4 Заборона рабства і примусової праці;
- Стаття 5 Право на свободу та особисту недоторканність;
- Стаття 6 Право на справедливий суд;
- Стаття 7 Ніякого покарання без закону;
- Стаття 8 Право на повагу до приватного і сімейного життя;
- Стаття 9 Свобода думки, совісті і релігії;
- Стаття 10 Свобода вираження поглядів;
- Стаття 11 Свобода зібрань та об'єднання;
- Стаття 12 Право на шлюб;
- Стаття 13 Право на ефективний засіб юридичного захисту;
- Стаття 14 Заборона дискримінації.

Протокол № 1

- Стаття 1 Захист власності;
- Стаття 2 Право на освіту;
- Стаття 3 Право на вільні вибори.

Протокол № 4

- Стаття 1 Заборона ув'язнення за борг;
- Стаття 2 Свобода пересування;
- Стаття 3 Заборона вислання громадянина;
- Стаття 4 Заборона колективного вислання іноземців.

Протокол № 6

- Стаття 1 Скасування смертної кари.

Протокол № 7

- Стаття 1 Процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців;
- Стаття 2 Право на оскарження в кримінальних справах;

Стаття 3 Відшкодування в разі судової помилки;

Стаття 4 Право не бути притягненим до суду або покараним двічі;

Стаття 5 Рівноправність кожного з подружжя.

Протокол № 12

Стаття 1 Загальна заборона дискримінації.

Протокол № 13

Стаття 1 Скасування смертної кари.

ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ⁸

II Розділ Конституції України закріплює й гарантує основні права та свободи людини і громадянина.

Право людини на вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23);

Невід'ємне право на життя (ст. 27);

Право людини на повагу до її гідності (ст. 28);

Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29);

Право на недоторканність житла (ст. 30);

Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31);

Право на невтручання в приватне та сімейне життя (ст. 32);

Право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання (ст. 33);

Право на свободу думки та слова (ст. 34);

Право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35);

Право на об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36);

Право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38);

Право на мирні збори, мітинги та демонстрації (ст. 39);

Право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40);

Право кожного володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41);

Право на працю (ст. 43);

Право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44);

Право на відпочинок (ст. 45);

Право на соціальний захист (ст. 46);

Право на житло (ст. 47);

Право на достатній життєвий рівень (ст. 48);

Право на охорону здоров'я (ст. 49);

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50);

Гарантування ґрунтованого на вільній згоді шлюбу, захисту материнства, дитинства й сім'ї (ст. 51, ст. 52);

Право на освіту (ст. 53);

Гарантування свободи творчої діяльності (ст. 54).

⁸ Спрощений перелік статей II Розділу Конституції України. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141).

Додаток 2. Мовою юридичного документа**Право на повагу до приватного і сімейного життя**

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 8 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність житла, таємницю кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

Стаття 12 Загальна декларація прав людини

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, ніж за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку.

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочині чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

— інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу конфіденційна;

— збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. (Офіційне тлумачення положення частини першої статті 32 Рішення Конституційного Суду № 2-рп/2012 від 20.01.2012)

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Конституція України

Додаток 3. Мовою понять

Особисте життя

Прецедентне право поваги на особисте життя охоплює широку сферу застосування, включаючи збір і зберігання інформації, доступ до персональної інформації, регулювання використання прізвищ і питання фізичної та моральної недоторканності.

Поняття «особисте життя», використане в ст. 8, дуже містке і не має вичерпного визначення. Воно включає фізичну і моральну недоторканність особи; до нього входить також і сексуальне життя. На думку Суду, поняття особистого життя не можна надмірно обмежувати «інтимним колом», де кожен веде особисте життя відповідно до власного розуміння. Не слід повністю відокремлювати зовнішній світ від цього кола. Право включає також здатність кожного зав'язувати і розвивати відносини з собі подібними і зовнішнім світом.

Фізична та моральна недоторканність

У держави можуть бути позитивні зобов'язання щодо захисту громадян від порушення їхньої фізичної і моральної недоторканності. Так, наприклад, втручання медичного характеру, є порушенням фізичної недоторканності як частини особистого життя. Проте такі втручання бувають виправданим з метою захисту здоров'я та прав суспільства в цілому або ж прав самої обстежуваної людини. Нормами чинного законодавства про охорону здоров'я серед прав, що надаються пацієнту, передбачено право на збереження у таємниці інформації про факт звернення за медичною допомогою, про стан здоров'я, діагноз і захворювання та інших відомостей, отриманих протягом обстеження та лікування. Така інформація, що міститься в медичних документах громадянина, становить лікарську таємницю і може надаватися без його згоди тільки з підстав, передбачених законом.

Передача відомостей, що становлять лікарську таємницю, іншим громадянам, зокрема посадовим особам, в інтересах обстеження і лікування пацієнта, для проведення наукових досліджень, публікації в науковій літературі, використання цих відомостей у навчальному процесі та в інших цілях допускається лише за згодою громадянина або його законного представника.

Сексуальне життя окремої особи є частиною її особистого життя, для якої воно складає важливий аспект. Таким чином, особисте життя гарантує сферу, всередині якої індивідуум може встановлювати різні відносини, включаючи сексуальні, прояв сексуальних вподобань та індивідуальних особливостей підпадає під захист ст. 8.

Сімейне життя

Поняття сімейного життя постійно еволюціонувало протягом усього часу дії Конвенції і продовжує розвиватися з урахуванням сучасних змін соціальних і культурних моделей сімейного життя. Суд застосовує гнучкий підхід до інтерпретації сімейного життя, беручи до уваги різноманітність сімейних взаємин, можливості розлучення й успіхи медицини у питаннях штучного запліднення, сурогатного материнства тощо. Сімейне життя включене безпосередньо в сферу особистого життя, де йому забезпечується свобода від свавільного втручання держави.

Стаття 8 не проводить відмінності між різними типами сімейних відносин і «сімейного життя» в рамках законної чи позашлюбної сім'ї.

Суд вважає, що поняття «сімейне життя» не обмежується тільки відносинами, які базуються на шлюбі, і може поширюватися на фактичні сімейні відносини. Сімейні по суті відносини захищаються, навіть якщо не мають юридичного оформлення, а формальні, законні відносини підлягають захисту, навіть якщо позбавлені реального змісту.

Повага до сімейного життя передбачає обов'язок держави діяти так, щоб дозволити нормально розвиватися сімейним відносинам, особливо відносинам між батьками і дітьми.

Судова практика не вважає спільне проживання неодмінною умовою сімейного життя батьків і неповнолітніх дітей. З дня появи дитини на світ між нею і батьками, навіть якщо останні не проживають спільно, встановлюється сімейний зв'язок.

Роз'єднання дитини з батьками є дуже серйозним заходом, до котрого влада може вдаватися лише в інтересах самої дитини.

Житло

Житло, за змістом ст. 8, – це те місце, де людина проживає постійно, тому можуть бути випадки, коли всі місця проживання можна вважати житлом у межах ч. 1 ст. 8. Житло, де проводиться відпустка або свята, та гуртожитки або інші місця довготривалого проживання можуть являти собою виняток, тобто вважатися житлом.

Сьогодні можна говорити про широке тлумачення понять особисте життя та житло як сферу приватності. Так, проблеми навколишнього середовища також можуть бути віднесені до цієї сфери. Згідно з судовою практикою саме так слід тлумачити випадки шкідливих перешкод (звукових та інших), що стосуються впливу навколишнього середовища на житло особи, розташоване в безпосередній близькості. Зазіхання на навколишнє середовище може негативно позначитися на добробуті людини і позбавити її можливості повноцінно користуватися своїм житлом, що завдає шкоди її особистому чи сімейному життю, навіть якщо не існує серйозної небезпеки для здоров'я.

Кореспонденція

Право на повагу до кореспонденції людини – це право на встановлення комунікації (зв'язку) людини з іншими особами без втручання і цензури.

У поняття «кореспонденція» включаються не тільки поштові, телеграфні, телексні повідомлення, а й телефонні переговори, а також повідомлення, що передаються за допомогою інших сучасних засобів зв'язку, наприклад, електронною поштою.

Прослуховування телефонних переговорів є одним з найсерйозніших втручань у сферу особистого життя індивіда. Хоча ст. 8 Конвенції не містить слів «телефонні переговори», вони, тим не менш, входять у поняття «особисте життя» і «кореспонденція», про які говориться в тексті даної статті. Було визнано, що використання прихованих пристроїв для прослуховування приватних телефонних розмов підпадає під визначення втручання в особисте життя. Більш того, це положення застосоване незалежно від змісту телефонних переговорів.

Ратифікація Україною Європейської конвенції дозволяє всім особам, які перебувають під її юрисдикцією, звертатися до Європейського суду, якщо вони вважають свої права порушеними. Частина 4 статті 55 Конституції України закріпила право кожного громадянина після використання всіх національних способів правового захисту звертатися за відновленням своїх порушених прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Додаток 4. Мовою судової справи

Справа «Савіни проти України»

Подружжя, членам якого більше 50 років, проживало в місті Ромни. Вони були сліпими від народження. Мешкали у двокімнатній квартирі, що не належала їм на праві власності. У квартирі не було гарячої води та газу.

Подружжя мало 7 дітей: Олесь (1991), Марія (1992), Євген (1993), Петро (1995), Світлана (1997), Катерина (1998) і Тарас (2001).

У 1997 році Олесь був примусово поміщений в Дитячу загальноосвітню школу-інтернат для дітей-сиріт. Батьки забирали його на вихідні та свята. При цьому, адміністрація школи скаржилася до місцевих органів влади, що дитина тікає та жебракує.

У лютому 1998 року Марію, Євгена, Петра та Світлану забрали до дитячого державного будинку, бо батьки не могли за ними доглядати. Спочатку дітей розмістили у різних дитячих будинках, проте потім вони опинилися в одному. Пізніше Петра зі згоди подружжя усиновили чужі люди.

У період між 1998 та 2004 роками Служба у справах неповнолітніх разом з Органом опіки та піклування й іншими соціальними службами провели близько 10 оглядів місця проживання подружжя, вивчаючи умови, в яких перебувають інші діти. За їхнім звітом, умови були жахливі: кімнати потребували ремонту, були холодними та брудними, посуд був не митий, стояв запах екскрементів, одяг був розкиданий, дитячий матрац був посередині квартири і пахнув сечею, на кухні не було їжі, діти були брудними.

Іноді подружжю надавало підтримку Товариство сліпих, а також волонтери.

Подружжя зверталось до місцевої влади з проханням підключити газ, проте 10 січня 2000 року їм офіційно повідомили, що їхні сусіди категорично проти, оскільки вважають, що це небезпечно, оскільки ті сліпі, а також, що це технічно неможливо зробити.

Один з подружжя був безробітним з початку 90-х і держава не допомагала йому знайти роботу. Інший працював, поки не вийшов на пенсію.

16 лютого 2000 року Катерину обстежив лікар. У неї було виявлено слаборозвинуті розмовні функції та анемію першого ступеня – інших розладів установлено не було.

27 лютого 2001 року подружжя отримало допомогу у розмірі 150 грн на оплату електрики.

8 липня 2003 року місцева влада видала подружжю попередження, що їм потрібно покращити умови проживання, в яких ростуть їхні діти.

5 січня 2004 року прокуратура за поданням служби у справах неповнолітніх подала позов про відібрання Олесья, Катерини та Тараса у подружжя та розміщення у державному дитячому будинку.

2 грудня того ж року суд задовольнив позов прокуратури, вказавши, що батьки не дбають про дітей, вони часто голодні, брудні та регулярно залишаються самі вдома, живуть у жахливих умовах і антисанітарії. Також було вказано, що діти мають першу ступінь анемії.

Подружжя подало апеляцію, вказавши, що Сімейний кодекс дає вичерпний перелік підстав для відібрання дітей (експлуатація, наркоманія, алкоголізм та інші). Проте вони не вчиняли жодних подібних дій. Також вони стверджували, що дії влади засновані лише на тому факті, що вони сліпі.

14 лютого 2005 року Сумський апеляційний суд відмовив у задоволенні апеляції подружжя. Він підтвердив твердження суду першої інстанції, що залишити дітей з батьками небезпечно для їхнього здоров'я та життя, а також це погано для виховання.

Подружжя подало касаційну скаргу. Проте 22 березня 2006 року Верховний Суд відмовив у її задоволенні.

При цьому діти не були заслухані під час жодного з цих трьох судових процесів.

Рішення суду було виконано 23 червня 2006 року. Катерина була поміщена в Ромнах, а Олесь з Тарасом у Сумах, що більше 100 км від Ромен. Олесь продовжував тікати з інтернату.

Подружжя подало заяву в Європейський суд з прав людини, стверджуючи про порушення статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини в контексті «Право на повагу до сімейного життя».

Додаток 5. Аргументи заявників

Заявники погодилися, що їхні умови проживання були незадовільними. Проте вони не погодилися, що умови були настільки поганими, що загрожували життю чи здоров'ю дітей і зумовлювали їхнє відлучення від дому. Зокрема, не було інформації про жодну хворобу, що мали діти, котра виникає внаслідок недоїдання чи бруду.

Заявники не заперечували, що отримували певну фінансову та іншу допомогу від держави, проте стверджували, що вона була явно не достатньою для того, щоби покращити умови проживання. Більше того, прохання про підключення газу було відхилено. На їхню думку, влада сконцентрувалася лише на фіксуванні неналежних умов проживання, замість того, щоби запропонувати реальну допомогу їх покращення.

Вони також погодилися, що для дітей можливо справді більш корисним є перебування в школі-інтернаті, проте без відібрання їх від батьків, що унеможливорює подальші нормальні стосунки батьків і дітей, зокрема, вони не змогли постійно бачитися після навчання. На їхню думку, не було жодної небезпеки в тому, щоби дозволити дітям відвідувати батьків після школи.

Вони також зазначали, що намагалися впливати на виховання Олеся. Проте він продовжував тікати й завжди робив це в час, коли перебував під наглядом вчителів.

Тому заявники стверджували, що влада могла вжити менш шкідливі заходи, ніж відібрання дітей від батьків, і допомогти їх виховувати, надаючи адекватну допомогу. Вони також наголошували, що думка дітей не була заслухана впродовж судового процесу.

Додаток 6. Аргументи Уряду

Уряд погодився, що його дії були втручанням у право заявників. Проте воно відбувалося у відповідності до статті 170 Сімейного кодексу і переслідувало легітимну ціль – захист інтересів дитини. Також, на думку Уряду, таке втручання було пропорційним.

Підкреслюючи, що батьки не були позбавлені батьківських прав, Уряд вказував, що вони могли зрідка навідувати дітей після роз'єднання. Також батьки не покращили умов проживання, тим самим показавши, що вони не бажають об'єднати сім'ю.

Уряд підкреслив, що держава надавала заявникам фінансову допомогу, також допомога надходила від Товариства сліпих, що підтримується державою. Проте вона не допомогла через незрілість та безвідповідальність заявників.

Тепер діти живуть під державною опікою у великих кімнатах з 2-3 друзями. Вони також відвідують музеї та театри й можуть виїжджати на відпочинок до літніх таборів.

Тому, на думку Уряду, в цій справі не було порушення статті 8 Конвенції.

Додаток 7. Рішення Європейського суду від 18 грудня 2008 року

Справа «Савіни проти України» (заява № 39948/06)

(Короткий переказ)

Суд наголосив, що взаємне задоволення від перебування разом батьків і дітей є фундаментальним елементом сімейного життя, а тому втручання до нього має відбуватися у вузьких рамках, визначених статтею 8 Конвенції. Суд також зауважив, що, незважаючи на певний вільний

розсуд держави в справі відібрання дітей під державну опіку, забирання дітей від батьків означає відрізання дітей від свого коріння, що може бути виправдане лише у виняткових випадках. Наприклад, якщо дитину відбирають унаслідок небезпеки для неї, то ця небезпека повинна вже реально існувати.

Очевидно, що переведення трьох дітей під державну опіку становило втручання в право на сімейне життя. Також видно, що таке втручання відбувалося «відповідно до закону» та переслідувало легітимну ціль – захист інтересів дитини.

Тому потрібно дослідити питання, чи було таке втручання «необхідним у демократичному суспільстві».

Загалом батьки погоджувалися, що в матеріальному сенсі для дітей буде краще, коли вони перебуватимуть у спеціальних закладах. Проте вони заперечували примусове розділення дітей і батьків, що унеможливило в подальшому їхні контакти. Вони, наприклад, не зможуть забирати дітей у позашкільний час (канікули, вихідні тощо).

Суд зауважує, що місцева влада базувала своє рішення на тому, що подружжя, зважаючи на малозабезпеченість і особисті якості, не могло забезпечити дітей належним харчуванням, одягом, санітарним оточенням і турботою про здоров'я, а також організувати їхню соціальну та освітню адаптацію. Суд знаходить ці аргументи дуже важливими для прийняття рішення.

Проте, оцінюючи також, наскільки ці аргументи були істотними, Суд сумнівається в наявності адекватних явних фактів, які свідчили б про те, що життя та здоров'я дітей були під загрозою. Наприклад, починаючи з часу подачі позову в 2004 році до часу виконання рішення в 2006 році, не було вчинено жодних упереджувальних дій з боку влади, проте, тим не менш, не було зафіксовано жодної шкоди дітям у цей період. Крім того, багато висновків у справі було зроблено винятково на основі інформації органів влади, зібраній під час обстеження помешкання родини. Інших доказів, таких, як свідчення самих дітей, їхні медичні документи, свідчення сусідів, висновки педіатрів, у справі не було. У справі був лише один документ про обстеження, що свідчив про хворобу двох дітей анемією першого ступеня.

Також немає свідчень про те, що суд достеменно вивчив, що саме спричиняло неадекватність виховання дітей, котре приписувалося безнадійній неспроможності батьків забезпечувати належний догляд, а не фінансовим труднощам та об'єктивним проблемам, які могли бути подолані за наявності цільової фінансової та соціальної допомоги й консультування.

Зрештою, всі невідповідності виховання дітей були пов'язані з безвідповідальністю подружжя як батьків, проте жодних доказів цього (наприклад, свідчення психологів) не було. Також не було оцінено й усіх спроб батьків покращити своє життя через звернення за допомогою до органів влади. Проте місцевий суд взяв до уваги свідчення органів влади, що подружжя не покращило свої житлові умови. Не було вивчено, скільки саме і якої допомоги було надано подружжю (фінансової, соціальної чи консультативної) і чому вона не стала у пригоді.

Таким чином, Суду видається, що держава не виконала свого обов'язку поважати сімейне життя, не використавши ефективність інших альтернативних заходів, ніж роз'єднання батьків і дітей.

Крім того, Суд зауважує, що діти не були заслухані під час процесу, хоча старшому на той час виповнилось 13 років. Також, діти були розділені й розміщені в різних закладах. Зокрема, двоє з них перебували доволі далеко від батьків, щоби вони могли регулярно підтримувати контакти.

З огляду на вищенаведене, Суд робить висновок, що хоча причини, через які держава відібрала дітей, були важливими, проте вони не настільки істотні, щоби обґрунтувати таке серйозне втручання в сімейне життя подружжя.

Так, місце мало порушення статті 8 Конвенції.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ

Текст 1.

Порушення права на приватність як ознака тоталітарного режиму

Намагання здобути контроль над підданими або громадянами своєї країни – не лише над їхньою поведінкою і діями, а й над їхнім внутрішнім світом, думками й оцінками, над тим, що відбувається поза публічним простором, у людей вдома, на їхній особистій території – було у всесвітній історії намаганням та ідеалом будь-якої державної системи і влади. У демократичних державах громадянське суспільство виробляє певні правила відносин із державою у вигляді законів, які перешкоджають представникам державних органів порушувати ці межі і дозволяють контролювати ту міру, за якою держава втручається у приватне життя окремого індивіда. Однак у державах, де панує тоталітарна ідеологія і практика та проголошується верховенство суспільного над особистим і колективних інтересів над індивідуальними, таких правил не існує. Державна система намагається максимально обмежити особистісний простір кожної людини, прагне проникнути в її внутрішній світ, в оселю, знати, якими думками вона обмінюється з родичами, близькими, друзями, співробітниками, про що говорить вдома і що пише у листах. Так тоталітарна держава створює більш ефективну систему контролю над людьми, за якої вона має змогу впливати не лише на поведінку, а й на внутрішній світ громадян своєї країни і, таким чином, ще в корені підрізати можливий супротив режиму.

В історії ХХ століття чимало держав застосовували тактику стеження, таємного спостереження і використання методів незаконного вторгнення в приватне життя своїх громадян. Одним із найбільш поширених інструментів, що використовувалися в тоталітарному СРСР, була цензура і, конкретніше, її різновид – перлюстрація приватного листування громадян. Формально її не існувало, і факт наявності заперечувався владою, яка посилялася на положення сталінської Конституції 1926 р., що проголошувала недоторканність особи і таємницю листування. Однак, насправді, ще 21 грудня 1921 року в структурі Головного політичного управління був утворений відділ політичного контролю, покликаний здійснювати перлюстрацію поштово-телеграфної кореспонденції. Восени 1922 року політконтроль кореспонденції здійснювався в поштових установах у 120 містах РРФСР. За серпень 1922 року працівники політконтролю перевірили 135 тис. із 300 тис. поштових відправлень, що надійшли до Росії з-за кордону, і відцензурували всі 285 тис. листів, відправлених з РРФСР за кордон. Заборонялася лише перлюстрація кореспонденції провідних партійних і державних діячів, органів друку і дипломатичної пошти. Про механізми роботи перлюстрації змістовні спогади залишив колишній співробітник цензурного відділу радянських органів держбезпеки Леонід Авзегер. Так, у своїх мемуарах він описував організацію цензури у відділенні НКДБ у Читі в 1947–1953 рр. Радянський режим був зацікавлений у підтримці морального стану в армії та в упевненості солдат у успішному стані справ на батьківщині. У листах радянським військовослужбовцям від родичів, згадував він, описуючи систему воєнної цензури кореспонденції, «заборонялося повідомляти про продовольчі, житлові та інші труднощі, про стихійні лиха, аварії, розкрадання, про пияцтво, неврожаї в колгоспах тощо». Л. Авзегер залишив колоритний опис роботи відділу з перлюстрації листування цивільних осіб:

«У мене є всі підстави стверджувати, що листовна цензура в СРСР – це єдина в світі організація, де розкриття і читання чужих листів доведені до рівня справжнього мистецтва, до досконалості. ...Вимагалось не просто розкривати листи, що й будь-якому дурневі доступно. "Працювати" слід було ювелірно, щоб ніхто ніколи не здогадався про здійснену нами операцію. На листі не повинно було залишатися жодного сліду розкриття, щоб навіть найдосвідченіше око не мало за що зачепитися. ...Цією роботою впродовж низки років займалися одні й ті самі

люди, що набили собі руку і, без перебільшень, стали висококваліфікованими фахівцями у своїй справі. ...Для розкриття листів застосовувався спеціальний посуд із нержавкої сталі, замовлений, до речі, не на звичайному підприємстві, а у власних майстернях МДБ... Згаданий посуд – це були казани, що герметично зачинялися і мали нагорі отвори, щоб їх можна було заповнити водою. Крім того, в них були й спеціальні клапани для проходження пари. Листи, що підлягали перлюстрації, клалися не на метал, а на спеціальну марлеву підкладку. Коли вода нагрівалася до кипіння і пара крізь отвори піднімалася вгору, конверти клалися на марлю. Пар робив свою справу, після його впливу на клей лист відкривався без зусиль. До речі, розкриття здійснювалося не пальцями, а призначеною для цього тонкою процесу кістяною паличкою. Паличку вводили в клапан конверта і...

Зазвичай на конвертах, придбаних у крамницях чи кіосках, шар клею був тонкий і, як правило, доходив навіть не до кінця клапана. З таким "матеріалом" ми справлялися без особливих труднощів. Але бувало інколи, що наші співробітники стикалися з саморобними конвертами, заклеєними "домашнім" клеєм. З ними доводилося пововтузитися... Були у нас розроблені методи і розкриття щільно заклеєних конвертів... Їх передавали оперуповноваженому Третьяковій, у якої була не одна "чарівна" кістяна паличка, як у кожного з нас, рядових цензорів, а цілий набір різноманітних відмичок. Якщо ж не допомагало, і після розкриття на конверті залишалися підозрілі сліди, то лист просто конфісковувався і знищувався. Діяв непорушний принцип: хай краще лист зникне, ніж проміне контроль цензури чи, ще гірше, потрапить до рук адресата зі слідами втручання»⁹.

Із мемуарів Авзегера, можливо, нечуваних, можна дізнатися, як у сталінському СРСР функціонувала служба перлюстрації. «Чорний кабінет» – відділ, де відбувалася перлюстрація, був розташований в окремій секретній частині читинського головпоштамту. Упродовж кількох років, починаючи з 1948 р., Л. Авзегер працював у так званій «українській групі», яка перевіряла листи для і від десятків тисяч засланих поселенців із Західної України, підданих адміністративному виселенню, тобто депортації – понад дві тисячі листів на день при складі відділу в сімдесят осіб. За його спогадами, значну частину цих листів, в яких містилася різка критика влади, вони «конфісковували», обриваючи, таким чином, зв'язок між спецпоселенцями та їхніми рідними. На тих же, хто виражав у листах критику влади, заводилися «спостережні справи», що передавалися в оперативні відділи МДБ для подальшої «розробки», внаслідок чого їм висували звинувачення «за злісний наклеп на радянську владу», і зі спецпоселенців вони перетворювалися на обвинувачених і поповнювали вже лави в'язнів ГУЛАГу. Загальну кількість людей у СРСР, зайнятих у пізньосталінський період лише в сфері перлюстрації та цензури листування – як внутрішнього, так і міжнародного – автор оцінював щонайменше в 200 тис. осіб. Окрему категорію складали так звані «сексоти» – секретні співробітники, або інформатори, або агенти, як вони називались у документації секретних служб.

Такому самому тотальному контролю в сталінському СРСР підлягали й інші сторони життя окремого індивіда. Незважаючи на гарантії, які давала сталінська Конституція 1936 р. і брежнєвська Конституція 1977 р., за будь-яким громадянином Радянського Союзу, у випадку, якщо його діяльністю цікавилися органи держбезпеки, могло бути організоване стеження, у його квартирі могли встановити прослуховуючі пристрої, його телефонні розмови також могли прослуховувати. У післясталінський період масштаби цієї практики скоротилися, однак цілковито вона не зникла, свідчення про що можна почерпнути з численних спогадів інакомислячих та дисидентів, які пережили нагляд з боку державних органів у «брежнєвський» період історії СРСР.

⁹ Авзегер Л. Чорний кабінет. Записки тайного цензора МГБ. – Тель-Авив: Хокен, 1987. – С. 51, 113–115.

Приміром, у 1957 році від КДБ до ЦК КПРС надходили доповідні записки на академіка Л. Д. Ландау, включно з матеріалами і донесеннями агентів; у 1987 році – записи бесіди академіка А. Д. Сахарова з американськими вченими. У 1960-ті рр. КДБ прослуховувало квартиру Людмили Алексєєвої у Москві, де друкувалися самвидавні твори, та багатьох інших громадських діячів. З технічним прогресом можливості поліційної держави для встановлення контролю над громадянами розширюються, оскільки, крім традиційної пошти і телефонного зв'язку, чимало людей залишають відомості про себе в реєстраційних системах різних платіжних систем, веб-сайтів і онлайн-сервісів. Рецидиви поліційної держави спостерігаються і в сучасній Україні: 28 травня 2013 р. ЗМІ повідомили, що в МВС підготували законопроект, який розширює можливості стеження за користувачами. У разі його прийняття оператори зв'язку будуть зобов'язані не лише встановлювати у своїх мережах обладнання, необхідне правоохоронним органам «для прихованих слідчих дій і забезпечення тимчасового доступу до речей і документів, що містять інформацію про надання абонентові телекомунікаційних послуг, зокрема й про отримання послуг, їх тривалість, зміст і маршрути передачі», а й закуповувати його¹⁰.

Абсолютно аналогічні спроби встановити контроль над думками та внутрішнім світом своїх громадян демонстрував і тоталітарний Третій райх. На відміну від сталінського СРСР, де систематичні порушення основних свобод ховалися за фасадом демократичної конституції, гітлерівський режим пішов на їх пряму й відверту ліквідацію вже в перші місяці після призначення Гітлера райхсканцлером. Після підпалу Райхстагу за поданням нацистів президент Гінденбург підписав 28 лютого 1933 р. надзвичайний декрет «Про захист народу і держави». Перший параграф декрету проголошував:

§1. Статті 114, 115, 117, 118, 123, 124 і 153 імперської конституції аж до подальших розпоряджень скасовуються. З цієї причини обмеження свободи особи, свободи вираження думок, включно зі свободою друку, право спілок і зборів, порушення таємниці поштово-телеграфної кореспонденції та телефонних розмов, здійснення обшуків і конфіскацій, а також обмеження права власності, допускаються незалежно від меж, зазвичай встановлених законом.

Функції з організації різних видів стеження і спостереження були покладені в нацистській Німеччині на державну таємну поліцію – гестапо. За словами американського адвоката Томаса Д. Додда під час Нюрнберзького трибуналу: «У жодній нацистській ячeyці чи блоку не було жодного секрету, що був би їм не відомий. Поворот кнопки на радіоприймачі, несхвальний вираз обличчя, порушувана таємниця сповіді, одвічна довіра між батьком і сином та навіть священні одкровення подружжя – все було залучене до сфери їхньої діяльності. Їхнім завданням було знати все»¹¹. Уже 22 червня 1933 р. на той момент начальник гестапо Г. Герінг підписав циркуляр, що зобов'язував чиновників стежити за словами і вчинками держслужбовців і фіксувати тих, хто критикував режим. Щоб забезпечити безперебійне функціонування системи наклепництва, циркуляр Герінга уточнював, що факт відмови від доносів буде розглядатися як акт ворожий стосовно уряду. Ще одним важливим джерелом інформації було прослуховування телефонних розмов. При використанні досвіду і технічної досконалості німецьких підприємств у 1933 р. Герінгом був створений «Науково-дослідний інститут Герман Герінг». Інститут контролював телефонну, телеграфну мережі та радіозв'язок. Під наглядом перебували перемовини німців із закордонними абонентами, а також телеграми в країну та з країни. У межах Німеччини прослуховувалися розмови впливових осіб, як і телефонні бесіди відомих іноземців, і, звісно, всіх громадян, що вважалися політично неблагонадійними, або тих, хто перебував під наглядом

¹⁰ Див.: Операторов связи могут заставить следить за абонентами. – Електронний ресурс Корреспондент.net: <http://korrespondent.net/>. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/web/1563790-operator-svyazi-mogut-zastavit-sledit-za-abonentami>).

¹¹ Цит. за: *Деларю Ж.* История гестапо. – М.: Центрполиграф, 2004. – С. 52.

поліції. Підслуховування здійснювалося і за випадковим вибором. За необхідності інститут майже миттєво міг доєднатися до будь-якої лінії. Коли суб'єкта, що цікавив гестапо, не було вдома або ж під приводом ремонту і перевірки телефонної лінії, у його помешканні встановлювалися мікрофони, що давали змогу шпигувати навіть у сімейній атмосфері. Так, у 1934 р. міністр уряду Шахт виявив у своїй вітальні таємний мікрофон. З'ясувалося, що його служниця співробітничала з гестапо, і спеціальна система дозволяє їй підслуховувати приватні розмови свого господаря, навіть те, що вночі він говорить у своїй спальні. Якщо у 1933 р. в управлінні таємної державної поліції служило 50 осіб, то в 1935 р., після підпорядкування підрозділів політичної поліції земель управлінню в Берліні, кількість працівників гестапо складала 4200 осіб у центральному апараті й на місцях. До кінця війни вона перевищувала 40 тис. осіб. Звісно, ті, хто в результаті доносів, прослуховування телефонів і перлюстрації кореспонденції були запідозрені в нелояльності до влади, поповнювали лави в'язнів концентраційних таборів Дахау, Бухенвальд, Маутгаузен, Заксенгаузен і багатьох інших, призначених у Третньому райху для політичних і расових супротивників режиму.

Текст 2.**Справи ЄСПЛ як приклад сучасного розуміння права на повагу до приватного і сімейного життя**

Гарантії недоторканності приватного життя надзвичайно важливі, оскільки приватністю визначаються ті межі особистої фізичної та духовної сфери, які встановлює сама людина. Приватність – це окремий світ, особистий простір кожної людини. Наскільки цей світ буде відкритим для інших – особиста справа кожної окремої особи. Це природно, хоча б тому, що якщо я, наприклад, не захочу, щоби хтось дивився якісь мої фото чи читав мої листи, записи, я просто не буду їх показувати іншим. Ніхто й не дізнається про їхнє існування, якщо раптом хтось без моєї волі не отримає до них доступ.

Світова практика визначення того, що саме означає право на приватність, має досить давню історію. Наприклад, у звіті британського парламенту 1763 року знаходимо такі рядки: «Найбідніша людина може оголосити непокору владі корони, перебуваючи у стінах власного помешкання. Це помешкання може бути руїною з дахом, що здригається від вітру та протягів, до нього може увірватися буря і дощ, але король Англії до нього увірватися не може. Вся його сила закінчується біля порога старого житла». У 1890 році американські вчені-правники Семюель Уоррен та Луїс Брандейс опублікували працю «Право на приватність», розпочавши новий етап юридичної дискусії щодо змісту цього права. Наразі норми, що захищають приватність, складають невід'ємну частину міжнародного права і мають багату практику тлумачення. Цікавим є відоме серед правників твердження, що право на приватність покликане забезпечувати людині щонайменше три речі: таємницю, анонімність та можливість усамітнитися.

У **Європейській конвенції про захист прав людини**¹² право на повагу до приватного і сімейного життя захищається статтею 8, у пункті 1 якої зазначено: «Кожен має право на повагу особистого і сімейного життя, його житла та кореспонденції». Друга частина цієї статті визначає межі встановлених нею гарантій. Незважаючи на стисле формулювання наведеної норми, вона має досить широкий спектр застосування і постійно еволюціонує. Мікеле Де Сальвіа у роботі «Прецеденти Європейського суду з прав людини»¹³, зокрема, зазначає: «У дійсності, більше ніж інша норма стаття 8 підходить для еволюційного тлумачення...». Виходячи з такої особливості цієї норми, важко стисло окреслити межі її застосування. Європейський суд окремо розглядає питання правомірності втручання в особисте життя людини, сімейне життя, повагу до кореспонденції, житла. Ця норма, зокрема охоплює такі аспекти, як повага до особистого життя – фізичного і морального, повага до самотності людини, з огляду на особисті риси або приналежність до певної соціальної чи етнічної групи. Поняття приватність включає також і сексуальне життя, наявність медичного діагнозу, екологічне оточення тощо. Стаття 8 Європейської конвенції захищає персональні дані, особисту інформацію від небажаного збирання, поширення та використання. У цьому сенсі цікаво, що доволі часто питання збирання та поширення інформації про особу розглядається разом зі свободою вираження поглядів. Принципи свободи вираження поглядів дозволяють обмежувати право на приватне та сімейне життя, зокрема, якщо це стосується публічних осіб, політиків, державних діячів. Поняття сімейного життя стосується контактів між родичами: батьками, дітьми, бабусями і дідусями тощо. Європейський суд прирівнює зв'язок між батьками і дітьми не залежно від того, в шлюбі була народжена дитина

¹² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР (475/97-ВР) від 17.07.97.

¹³ Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 1072 с.

чи ні. Також суд не розглядає відсутність сумісного проживання як необхідну умову для сімейного життя батьків та малолітніх дітей. У своїй практиці він вдається до висновку, що стосунки між подружжям, які виникли в результаті законного шлюбу, мають розглядатись як «сімейне життя». Існують справи пов'язані з усиновленням і опікою та багато інших.

Практика Європейського суду щодо України не надто велика і різнобічна. Можливо тому, що для нашої держави з її пострадянською системою права поняття приватності є дещо новим. Однак за цією самою причиною ті справи, які розглядалися щодо України, мають велике значення для нас, оскільки змушують змінювати законодавство і практику відповідно до міжнародних стандартів прав людини. Спробуємо подивитись на важливі аспекти права на повагу до приватного і сімейного життя крізь практику Європейського суду з прав людини щодо справ, які стосуються нашої держави.

Метою закріплення права на повагу до приватного і сімейного життя в якості юридичної норми є захист особи від свавільного втручання з боку державних органів у особисту сферу і сімейне життя. Проте це не означає тільки пасивне невтручання. **Держава має** так звані «**позитивні обов'язки**». Гарантія права на приватне і сімейне життя включає необхідність конкретних дій з боку державних органів. Так, наприклад, у справі «**Савіни проти України**»¹⁴, Європейський суд вказує на те, що «...державна не виконала свого обов'язку поважати сімейне життя, не використавши ефективність інших альтернативних заходів, ніж роз'єднання батьків і дітей».

У цій справі предметом неправомірного втручання стало **сімейне життя** з огляду на те, що **члени родини: батьки і діти, брати і сестри – були**, як визнав Європейський суд, **неправомірно роз'єднані за рішенням державних органів**. Державні органи забрали 4-х дітей у багатодітної сім'ї, де батьки були незрячими, і розмістили їх у різних інтернатних закладах, мотивуючи це поганими умовами, в яких проживали діти. Проте держава не довела, як вказано вище, що державні органи зробили все необхідне, аби уникнути роз'єднання батьків і дітей. Більше того, брати і сестри були роз'єднані одне з одним, оскільки їх помістили у різні заклади. Жодним чином під час розгляду питання на національному рівні не було враховано думку самих дітей. Вони не були заслухані у національних судах, хоча старшому з дітей на той час виповнилось вже 13 років.

Незаконний психіатричний огляд і постановка діагнозу можуть бути втручанням у особисте життя. У справі «**Федоров і Федорова проти України**»¹⁵ Європейський суд, зокрема, встановив порушення статті 8 Європейської конвенції стосовно заявника через те, що спосіб, у який його було піддано психіатричному огляду, не відповідав закону. Один із заявників, В. Г. Федоров, у червні 2000 року мав конфлікт і бійку з сусідами за що, врешті-решт, у 2005 році отримав покарання у вигляді умовного позбавлення волі. У червні 2001 року за заявою сусідки до сім'ї Федорових приїхав лікар-психіатр районної лікарні і провів короткотривалу бесіду з В. Г. Федоровим, на підставі якої в подальшому було діагностовано його психічний розлад. Федоров звернувся до Суду. Суд першої інстанції встановив, що психічний огляд і встановлення діагнозу були незаконними. Проте далі апеляційний суд відмінив рішення суду першої інстанції, а касаційний – залишив у силі рішення апеляційного суду. У березні 2003 року Федорова із застосуванням сили було госпіталізовано до психіатричної лікарні, яку він залишив наступного дня як такий, що не потребує стаціонарного лікування.

Рішення у цій справі вказує також на те, що **будь-яке обмеження права на особисте життя може мати місце виключно у випадках, коли таке втручання передбачене законом**.

¹⁴ CASE OF SAVINY v. UKRAINE, Application no. 39948/06. 18 December 2008. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-90360>

¹⁵ CASE OF FYODOROV AND FYODOROVA v. UKRAINE, Application no. 39229/03. 7 July 2011. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-105478>

У справі «**Дубецька та інші проти України**»¹⁶ Європейський суд встановив порушення права на приватне і сімейне життя у зв'язку з **відсутністю адекватних дій з боку держави в рішенні екологічних проблем**. Одинадцять заявників представляли дві великі сім'ї, які мешкають у сільській місцевості Львівської області. Вони побудували свої будинки у 1933 та 1959 роках, а згодом недалеко від їх помешкань почали працювати шахта та вугільно-збагачувальна фабрика. Сім'ї постійно скаржились до органів державної влади на шкоду, спричинену їхньому здоров'ю та житлу внаслідок екологічного забруднення. Вони обґрунтовували свої звернення результатами численних досліджень. Державні органи погоджувались з наявністю шкідливого впливу і приймали рішення про переселення сімей із забрудненої території. Проте жодне з таких рішень виконане не було. Розглядаючи справу, Європейський суд, посилаючись на прецедентну практику, зокрема відзначив, що положення Конвенції «...не гарантують окремо право на охорону навколишнього середовища...». Однак скарга про порушення статті 8 Конвенції є обґрунтованою, коли «...екологічна загроза досягає настільки серйозного рівня, що призводить до значного погіршення можливості заявника користуватись своїм домашнім, приватним або сімейним життям...».

Декілька скарг щодо України стосувались такого вияву приватного та сімейного життя, як **кореспонденція**. Заявники у цих справах – засуджені особи, які перебувають у виправних колоніях. Вони скаржились передусім на жорстоке поводження. Але серед іншого, право на приватне і сімейне життя було також предметом їхніх звернень. Так, у справі «**Алієв проти України**»¹⁷ суд розглянув скарги на значні обмеження в отриманні посилок і бандеролей, листуванні з рідними. Законодавство встановлює подібні обмеження для осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, що може бути правомірним обмеженням. Проте у наведеній справі Європейський суд звернув увагу на те, що, крім існування закону та його доступності, він повинен бути «...передбачуваний стосовно змісту й характеру оскаржуваних заходів». Закон натомість був такий, що «...заявник не міг знати напевно, чи застосовуються до нього обмеження (...) щодо кількості посилок і бандеролей, які ув'язненим було дозволено отримувати від родичів». Було встановлено порушення статті 8 Конвенції лише у той період, коли ситуація для заявника була не передбачуваною у цьому сенсі.

Практика Європейського суду щодо України має приклади визнання порушення права на приватне і сімейне життя і в ситуації, коли **втручання в особисте життя відбулось у результаті звільнення з посади**. У справі «**Волков проти України**»¹⁸ заявником був суддя Верховного Суду України, якого звільнили з посади. Посилаючись на свою попередню практику, суд відзначив, що особисте життя «включає в себе право людини встановлювати та розвивати стосунки з іншими людськими істотами, зокрема, стосунки професійного та ділового характеру». Визнається, що обмеження доступу до професії здійснює вплив на «особисте життя». Європейський суд у цій справі дійшов висновку, що «втручання у право заявника на повагу до його приватного життя було неправомірним: втручання було несумісним з національним законодавством, та, крім того, відповідні положення національного права не задовольняли вимог передбачуваності та гарантій відповідного захисту від свавілля». Тому суд визначив, що порушення статті 8 у цій справі мало місце.

¹⁶ CASE OF DUBETSKA AND OTHERS v. UKRAINE, Application no. 30499/03. 10 February 2011. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-103273>

¹⁷ CASE OF ALIEV v. UKRAINE, Application no. 41220/98. 29 April 2003. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61063>

¹⁸ CASE OF OLEKSANDR VOLKOV v. UKRAINE, Application no. 21722/11. 9 January 2013. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-115871>

Порушення статті 8 Європейської конвенції було визнано у справі «Хант проти України»¹⁹ у зв'язку з тим, що справу про позбавлення заявника батьківських прав було розглянуто судом без його участі через заборону заявнику протягом п'яти років приїздити в Україну. Заявник проживає у м. Ризі (Латвія). Був одружений з пані М., громадянкою України. Вони проживали в Україні. Згодом – розлучились. Подружжя мало одну спільну дитину, і одну дитину заявник усиновив. Пані М. домоглась від державних органів України, щоб п. Ханту було заборонено 5 років в'їжджати в країну, посилаючись на те, що приїхавши до Франції, де її син перебував на канікулах з нянею, він погрожував забрати сина, і на те, що перебуваючи у попередньому шлюбі, п. Хант наніс тяжких тілесних ушкоджень колишній дружині. Під час розгляду в судах України це рішення залишилося без змін.

В одній із останніх справ «Гримковська проти України»²⁰ стосовно права на приватне та сімейне життя Європейський суд визнав порушення статті 8 Європейської конвенції у зв'язку з тим, що у 1998 році біля будинку, де вона мешкала, було дозволено проїзд вантажного транспорту. Це фактично зробило вулицю, на якій стоять житлові будинки, частиною автомагістралі міжнародного значення. В результаті місцеві жителі потерпали від надмірного шуму, вібрації, пилу. На дорозі, що не була розрахована на таке навантаження, з'явилися вибоїни. Санстанція, під час дослідження екологічної ситуації на цій вулиці, встановила, що впродовж години там пройшло майже 130 автомобілів. Половина з них забруднювали середовище вище норми. Зокрема вміст міді та свинцю перевищував граничні показники у 23 та 7,5 разів відповідно. Європейський суд у своєму рішенні встановив, що **кумулятивний ефект шуму, вібрації, забруднення повітря й ґрунту мав негативний вплив на родинне життя заявниці**. Органи влади, у свою чергу, не провели необхідних досліджень перед наданням можливості рухатись по вулиці вантажному транспорту, а національні суди відхилили позов Гримковської, не надавши їй можливості обстояти свою позицію.

¹⁹ CASE OF HUNT v. UKRAINE, Application no. 31111/04. 7 December 2006. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-78410>

²⁰ CASE OF GRIMKOVSKAYA v. UKRAINE, Application no. 38182/03. 21 July 2011. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-105746>